

Criza jurnalismului și deficitul democratic

— MIHAIL NEAMȚU —

Părinții fondatori ai Statelor Unite ale Americii au prețuit atât de mult libertatea presei, încât i-au oferit protecția sub mantaua Constituției (primul amendament, adoptat la 15 decembrie 1791). De atunci încoace, democrația reprezentativă și statul de drept nu pot fi concepute fără acest instrument de corectare a abuzurilor puterii: cuvântul neîngrădit. Vom reflecta aici asupra condiției morale și intelectuale a presei românești.

Pietarii presei libere

În condiții normale, critica gazetărească la adresa guvernanților pregătește sancțiunea votului și afirmă suveranitatea populară („we the people”) în intervalul electoral. Numai regimurile totalitare, autoritare, teocratice și oligarhice au limitat exercițiul presei pentru a instaura monopolul pe informație, cunoaștere și adevăr. Și în democrațiile emergente, garanțiile constituționale oferite libertății presei rămân insuficiente.

Există o presă liberă doar acolo unde se stabilesc raporturi de transparență între patronat, consiliu editorial, gazetari și public. Când patronii au intenții ascunse, angajații vor fi tentați să încalce deontologia breslei acceptând legea tăcerii pe marginea unor chestiuni de interes major: contractele firmelor private cu statul, cheltuirea banului în ministere și agenții guvernamentale, soarta educației, viitorul sănătății publice etc. În Rusia, Birmania sau Coreea de Nord, încălcarea legii omertei poate sfârși prin suicid ori asasinat. În Balcani întâlnim mai frecvent șomajul sau marginalizarea.

Și în România se găsesc zăriști eroici, capabili să îndure orice riscuri pentru a-și face datoria: salarii mici sau venituri nesigure. Aceștia înțeleg fraza lui Alexandr Soljenitin care spunea: „avem frecvent mai multe păreri, dar întotdeauna o singură conștiință”. La antipodul integrității morale, vom descoperi destui zăriști care sfidează codul onoarei. Înrobiți unor conflicte de interese, ei intimidează, cenzurează sau concediază confrății incomozi, subordonați pe linie ierarhică; fără scrupule, oferă apoi consultanță unor oameni politici cărora le acordă ulterior în platourile TV note pentru prestație; ajung, în sfârșit, proprietari de SRL-uri a căror activitate e promovată prin reclamă mascată în

fața unui cititor adesea obosit, grăbit sau neatent.

Se adăugă informarea tendențioasă, amestecul senzaționalist, denigrarea sistematică, refuzul dreptului la replică etc. Sunt zeci de televiziuni care produc zilnic acest spectacol al minciunii. Complicitatea dintre patronat și corpul editorial naște noi tactici de supraviețuire. Clubul „piețarilor” presei este gata să vândă ori să cumpere orice disidență gazetărească.

Nu ne poate mira faptul că pentru Matthew Arnold (1822–1888), jurnalismul echivala, în zilele sale bune, cu „literatura grăbit redactată”. În ochii lui Dinu Patriciu, în schimb, zăriștii independenți sunt doar niște biete „oițe care behăie”. Iată diferența dintre Oxfordul universitar al secolului XIX și Prahova magnaților de veac XXI.

Demobilizare civică și carnaval permanent

Rățiunea de a fi a presei într-o societate liberă și democratică nu este să placă unor patroni cu interese obscure. Scopul nobil al acestei întreprinderi trebuie reiterat cu încăpățănare liturgică: informarea corectă și nepărtinitoare a publicului în privința binelui comun.

La noi, din păcate, manipularea opiniei publice, epidemia urii (în diferitele ipostaze: mineriadele antiintelectuali sau bășescofobia sezonieră), ocultarea adevărului despre trecut, cauționarea legăturilor suspecte între politic și sfera privată — toate acestea adâncesc câteva patologii sociale. În registru postmodern, excesele retorice ajung să înghită referința la fapte. Esențialul se pierde în sarabanda accesoriului. O presă băltind prin jumătăți de adevăr înmulțește stufărișul fabulatoriu sau delirant. Cine observă popularitatea discursului conspiraționist și a literaturii de scandal în România post-1989 va

înțelege nu doar victoria prostului gust, ci și eșecul democrației noastre participative.

De ce ne-ar uimi demobilizarea civică atunci când milioane de oameni citesc astrograme pentru a descifra nu doar un amor delincent, ci și falimentul în afaceri? Sute de mii de telespectatori caută astăzi să lămurească drama României sau convulsia Terrei — de la atacurile din 11 septembrie 2001 până la criza financiară, de la problema securității militare și energetice în Europa până la încălzirea globală — printr-o referință la cutare complot nevăzut. Cum altfel să explici notorietatea lui Pavel Coruț, încrederea în zvonistică, convingerea mutantă că toate hibebele din BOR provin din „infiltrațiile iezuite” ori succesul profesional al unui profesor american are în spate șapte cabale?

De ce să te mai implici la nivel local când o mână de inițiați au stabilit deja, pas cu pas, deciziile mai marilor planetei? Mostra perfectă de psihoză apocaliptică, în registru *New Age*, o găsiți în emisiunile OTV. Luptând pe aceste baricade, presa ajunge să piardă și beneficiul istoric al alfabetizării populației țării, până mai ieri preponderent rurală. Dacă niște „marțieni” ar privi trei zile la televiziunile românești ar trage concluzia că progenitura lui Decebal și Traian a devenit o națiune de priapici și nimfomane, poporul *kitsch* adăpostit la nord de Dunăre sub poalele unor munți de vulgaritate.

Pentru a contracara acest fenomen, ziarele de tiraj puteau să-și asume un mai pronunțat rol educativ. În ce fel? În primul rând, explorând atractiv teme fundamentale: de la decesul satului tradițional până la secularizarea galopantă din orașe, trecând prin fenomenul economiei subterane, al criminalității, al alcoolismului sau fraudei interlope. Prea adesea, gustul publicului este

subestimat, rețeta îndobitocirii fiind deliberat aleasă.

În al doilea rând, presa trebuie să trateze domeniului cunoașterii pe compartimente. E inacceptabil să inviți un expert în salubritate la o emisiune despre arta medievală. Merită dezumflate apoi păreri de actor, oricât de talentat, despre ultimele revendicări sindicale. Pentru a evita impostura, reflexul specializării trebuie combinat cu flerul generalist. Citind despre teme dificile precum globalizarea, deriva bancară sau chestiunile arzătoare de politică externă (*i.e.*, autoritarismul din Rusia ori situația din Afganistan și Irak), dar și problemele domestice (*i.e.*, falimentul sistemului nostru de sănătate sau corupția din învățământul de stat), un cititor exigent și-ar dori opinia profesionistului capabil să evite jargonul în schimbul comunicării clare și articulate.

Alianța între decență și inteligență ar putea dovedi că românii nu-și doresc totuși transplantarea tubului digestiv cu tubul catodic.

Deficitul de curaj & expertiză

Care sunt subiectele subreprezentate în dezbaterile televizuale? Arareori vedem documentare despre costurile și cauzele birocrăției pletorice, ale demografiei negative, ale sistemului de pensii, violenței stradale, crizei familiei, remanenței mentalității comuniste, a resurgenței fundamentalismului secular sau teologic.

Numai dezbaterile serioase vizând termenul mediu și lung va atrage fidelitatea cititorilor: abonamentele

Care sunt subiectele subreprezentate în dezbaterile televizuale? Arareori vedem documentare despre costurile și cauzele birocrăției pletorice, ale demografiei negative, ale sistemului de pensii, violenței stradale, crizei familiei, remanenței mentalității comuniste, a resurgenței fundamentalismului secular sau teologic.

la ziar cresc după ce credibilitatea e testată și, astfel, clientul primește garanția că un produs *quality* nu se va transforma subit într-o foaie de manipulare ori scandal. Cât de des, însă, regizează televiziunile noastre întâlnirea între deontologie și profesionalism, între competența experților și interesul popular?

Fără să evalueze tot spectrul de manifestări al presei românești, un spectator atent al mass-media va sesiza transformarea unor platforme de dezbateri în tranșee electorale. Criza financiară a mai scos la iveală modul în care diferite canale de presă funcționau sub standardele minime de eficiență economică și calitate profesională.

Reducerea salariilor a determinat un număr de simbriași să-și schimbe rapid gustul și convingerile doctrinare. O minoritate chiar și-a radicalizat tonul, acceptând prostituția în direcția tabloidală. Este doar un început, căci independent de recesiunea economică a anului 2009, jurnalismul se află într-o criză mondială generalizată impusă de voga noilor tehnologii. Una dintre prognoze spune că nu va fi salvată decât presa care va găzdui comentarii proaspete, competente, deopotrivă accesibile și sofisticate.

Cum se pregătește România pentru această revoluție? Deocamdată, ne mișcăm în ceață. Identitatea incertă a presei *quality* nu ține de o tulburare acneică, ci are un aer premeditat. Urmăriți recurența acelorași figuri, mascote, umbre și năluci în studiourile radio-tv. Când, bunăoară, vom putea spera ca Adrian Păunescu să se retragă din arenă? Vor accepta vreodată, singuri, domnii X, Y sau Z că sunt niște produse deopotrivă compromise și expirate? Va fi diminuat numărul de ore distractive la TVR? Se va mai naște vreodată acolo o emisiune de tipul „Seratei muzicale”, girată de regretatul Iosif Sava?

Debusolarea presei e legată de criza morală și declinul cultural al societății românești: de la lideri religioși care fac din casa lui Dumnezeu o „peșteră de tâlhari”, trecând prin cercul senatorilor latifundiarilor care cer decontarea chiriei lor din București din banul contribuabilului, pentru a sfârși cu universitarii care și-au obținut titlul doctoral sau grantul de cercetare prin fraudă. Ziariștii de referință ai României se întâlnesc zilnic cu această faună, iar bolile, după cum știm, se iau prin contact nemijlocit.

Așa cum există foști demnitari care ocupă abuziv case de protocol, oameni de afaceri care influențează justiția ori diplomați care, în calitate de ex-turnători la Securitate, își sfidează mai departe concetățenii – la fel, avem jurnaliști care au abdicat de la codul deontologic. Ei huzuresc materialicește și, deși mimează rolul lupului moralist, n-ar putea să facă vreo declarație de avere. Un fost redactor al gazetei *Timpul* din București, pe numele său Mihai Eminescu, s-ar îngrozi de spectacolul demisiilor etice și al degradării culturale din peisajul presei românești.

Soluția? Reînțoarcerea la greci, printr-un jurământ etic și o reabilitare a rațiunii critice.

Un Hippocrate pentru ziariști

„*Jur pe Apollo și iau drept chezășie pe mării înaintași ai breslei jurnaliștilor că voi îndeplini acest jurământ după putere, rațiune și caracter:*

- *Să respect pe cel care m-a învățat arta de-a citi atent, de-a vorbi îngrijit, de-a asculta răbdător și de-a scrie cu migală; să-i consider pe descendenții lui ca frați și surori și să-i învăț arta rostirii adevărului, dacă ei o doresc, fără obligații.*

- *Să transmit mai departe dragostea de adevăr și dreptate fiilor mei, fiilor maestrului meu și numai acelor discipoli care au jurat după obiceiul nobil al ziariștilor, și nimănui altuia.*

- *Atât cât mă ajută mintea și îmi încuviințează conștiința, prescripțiunile mele să fie făcute numai spre folosul și buna stare a cititorilor mei, ferindu-i de orice daună, violență sau frază otrăvită.*

- *Nu voi injecta mintea cititorilor cu ură, venin sau dezinformări letale, chiar dacă patronul îmi va cere asta. Nu-i voi iniția pe jurnaliștii mai tineri în rele. În acest fel, sper să nu dau vreodată țării mele un remediu avortiv.*

- *Sacră și curată îmi voi păstra arta și îmi voi conduce viața, în ascuns și la vedere.*

- *Nu voi lua apărarea borfașilor, lăsând avocaților din oficiu această meserie.*

- *În orice casă va intra ziarul sau televiziunea la care lucrez, voi căuta să ofer informații și comentarii relevante pentru binele comun, ținând tocul penitei sau camerele video departe de orice acțiune dăunătoare și de contacte intime cu femei sau bărbați, cu oameni liberi sau sclavi.*

- *Orice voi vedea sau voi auzi în timpul documentării mele ca ziarist de investigație voi păstra în secret, pentru că tăcerea și confidențialitatea sunt o datorie sfântă.*

- *Dacă voi respecta acest jurământ și nu îl voi călca, viața și meseria mea să se bucure de renume și respect din partea tuturor oamenilor; dacă îl voi trăda devenind sperjur, atunci contrariul să se petreacă.“*

Un Socrate pentru cititori

Revigorarea conștiinței morale în presa românească ar fi doar un prim pas. Pe lângă lecția oferită de Hippocrate gazetarilor, cititorii au nevoie de adjuvantul intelectual al unui Socrate. Deși sună pretențios, o atare formulare transmite exigența bunului-simț și un imbold către normalitate. Dacă ziarul *quality* găzduiește conversația unei națiuni cu sine, atunci acest dialog presupune respectarea rațiunii critice: onestitatea interogației, ironia fină, reflexul dubitativ, proprietatea clară a termenilor, rigoarea expresiei, cultura memoriei, disciplina gândirii și, implicit, stăpânirea regulilor logice de inferență.

În Antichitate, Socrate a fost cel mai important adversar al sofismelor produse de avocații confortului și dușmanii adevărului. Redescoperirea spiritului socratic ar ajuta presa de calitate să joace nu doar un rol decorativ sau informativ, ci și cartea paideică. Acest lucru impune redescoperirea modelelor care depășesc produsele jurnalismului socialist al „epocii de aur”. În locul unor „reper” de tip Emanuel Valeriu, Ion Cristoiu,

Sorin Roșca-Stănescu sau Cornel Nistorescu, de ce n-am „revizita” operele unor Titu Maiorescu, Tudor Arghezi, Mircea Vulcănescu, Pamfil Șeicaru sau Mihail Fărcășanu?

Mai mult, tradiția jurnalismului incisiv și curajos ar putea stimula lectura unei biografii a lui Karl Kraus, pentru care punctuația avea o importanță mistică; a eseurilor lui George Orwell, a interviurilor Orianei Fallaci sau a comentariilor *live* de Charles Krauthammer? În sfârșit, făcând cronică evenimentelor culturale, am putea studia mai atent densitatea frazei unui Bernard Pivot sau proza elegantă a unui William F. Buckley Jr.

Paginile de „foileton” din *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, săptămânalul *Times Literary Supplement*, comentariile competente ale unor clasiști sau istorici precum Victor David Hanson, John Keegan sau Michael Burleigh publicate în *Daily Telegraph* sau *Wall Street Journal* – toate acestea vorbesc despre vocația excelenței care n-a fost integral abandonată în mass-media apuseană. Într-o notă personală, pot evoca surpriza, dacă nu cumva stupefacția trăită atunci când, în primăvara anului 2001, descopeream într-un număr obișnuit din cel mai important ziar bavarez (*Süddeutsche Zeitung*) o recenzie la o carte despre christologia din epistolele Sf. Pavel – semn că nemții refuză să trăiască doar în „Germania untului” sau patria berii.

În spațiul european, presa de calitate a jucat întotdeauna un rol educațional. Cu excepția unor intelectuali publici capabili să conducă magistral o argumentație și să ofere analize inedite, noi suntem restanți la acest capitol.

Revirimentul inteligenței

Suplimentele culturale ale ziarelor *quality* sunt fie slabe, fie inexistente. Paginile dedicate istoriei ideilor sunt foarte subțiri, iar comentariile specialiștilor apar mereu înghesuite într-un spațiu sufocant, fără personalitate. Televiziunea, radioul, revistele, ziarul sau blogul profesionist trebuie să transmită nu doar informații brute despre spectacolul cetății, ci și stări de spirit.

Presa poate forma sau deforma gusturi, tendințe, reflexe de gândire sau comportament. De aceea, merită păstrate la vedere paginile de interviu sau recenziile vizând nu doar literatura, ci și științele exacte, arta sau memoria națională. Editorii români deplâng dezinteresul pentru cartea de istorie, în special. De ce ne-ar mira atunci excitația în fața oricărei formule „pseudo”: de la obsesia siliconului până la grandomania legată de origini (himera Kogaionului, tracomania și tot registrul „daciei contraatacă”). Respectând acest imperativ pedagogic, liderii noștri de opinie vor începe să vorbească, să asculte și să tacă mai bine.

Libertatea presei nu înseamnă că totul poate fi spus, oricum, oricând, oricui. Să ne gândim puțin: dacă România ar fi aparținut celebrului Commonwealth britanic și regina Angliei ar fi vizitat Bucureștiul anul acesta, oare relatările despre eveniment n-ar fi impus o altă ținută lexicală, o amplă documentare și, mai ales, un ton

potrivit? Mă întreb, însă, câți ziariști de televiziune s-ar fi descurcat în fața acestei provocări?

Oamenii de presă trebuie să-și redescopere adevărata vocație: nu aceea de a face spectacol, ci de a informa judicios un public adeseori nevinovat și credul. Aș merge chiar mai departe: a sosit vremea când citirea ziarului poate împlini un act cultural. Hârtia e tot mai scumpă și lucrurile ieftine pot emigra către spelunca spațiului virtual. Faptul de a scrie merită să-și recâștige demnitatea, reafirmând prioritatea argumentului și importanța dialogului, în locul calomniei tautologice și al cacofoniei regizate.

Ziarul merită citit ca un preludiu la o lectură fundamentală sau o discuție pasionantă. Mergând la restaurant, nu ne satisfacem doar o funcție biologică, ci împlinim și un ritual social. La fel, nu frecventăm Universitatea doar pentru a înmagazina date despre literatura română, matematică, științe economice sau geografie, ci și pentru a interacționa sub raport uman cu reprezentanții diferitelor generații de profesori sau studenți. Este truismul pe care l-ar putea redescoperi mai multe ziare *quality* din România spre îndreptarea democrației noastre betegite.

Concluzii

Am argumentat în acest text următoarele puncte de vedere: (1) Presa liberă există pentru a furniza dosare factologice veridice și comentarii pertinente despre starea binelui comun. (2) Slujirea adevărului ajunge o ficțiune atunci când rămân netransparente relațiile dintre proprietarii trusturilor, gazetari, subiectul investigației jurnalistice și consumatorul de comentariu sau informație. (3) Mortificarea conștiinței gazetarului prin stimulii financiari iliciți conduce la compromiterea interesului pentru dezbateră publică și, automat, la tabloidizarea discursului mass-media – un fenomen paralel cu demobilizarea civică a electoratului. (4) Remediu nu îl poate reprezenta decât reinvierea principiilor deontologice ale jurnalismului clasic, explorarea unor modalități neconvenționale de practică gazetărească (blogosferă agregată, Internet, TV online) și, mai ales, atragerea inteligenței emigrate. (5) Refacerea calității actului jurnalistic implică nu doar voința morală, rezumat de jurământul lui Hippocrate, ci și recuplarea ideii de lectură la noțiunea clasică de cultură, specifică tradiției europene. (6) Prin acest ultim imperativ înțeleg nu doar urmarea modelelor sacre, scrisul îngrijit, documentarea poliglotă sau prețuirea limbii române, ci și reabilitarea simțului socratic pentru argumentație, scepticism și dialog constructiv, împotriva sofisticii care pretinde că poate demonstra sau deconstrui orice, pe bază de umori, bârfe, zvonuri, intoxicații și false raționamente. (7) Patronajul intelectual al lui Socrate intră astfel în tandem cu jurământul moral al lui Hippocrate: iată operația prin care înțelepciunea anticilor ar „răzbuna” dezorientarea omului recent. 🍷